

Twentse Taalbank

't Inschrien

2016 / 4

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is een kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Willy Ahlers, Geert Bekkering, Hilda Ferwerda
Jan Hinke, Theo Leoné (hoofredacteur) en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:

Willy Ahlers, Geert Bekkering, Jan Hinke,
Theo Leoné, Evelyn Ligtenberg, Adrie Strikker,
Goaitsen van der Vliet, Willem Wondergem,
John van Zuidam.

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Voorzitter, vacant
Janny Willemsen, secretaris
Willem Wondergem, penningmeester en
vicevoorzitter
Marty van Dijken, PR
Wolter van Coeverden, lid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Telefoon: 074- 2914014
Rabo rek.nr. NL41 RABO 0129 5763 79

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl

Het abonnement is bij lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost per lid EUR 30,00, met partner EUR 35,00, jeugdleden tot 21 jaar EUR 15,00. Losse nummers zijn voor EUR 5,00 verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 16 januari 2017 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Kiloknaller en plofkip doen landschap pijn John van Zuidam	3
Buitenlandse post voor Gelderman en Molkenboer Willy Ahlers	8
Verteller Gerard Kokhuis: als je wat wilt, moet je het doen Jan Hinke en Geert Bekkering	12
Hengelo koestert status wederopbouw Theo Leoné	17
Leoné hoofdredacteur 't Inschrien Theo Leoné	18
Te paard en in harnas: de borgman Evelyn Ligtenberg	19
Hunenborg nog vol vragen Theo Leoné	21
Iene miene mutte - Germaans uit Goor Goaitsen van der Vliet	22
In memoriam Han Brummelman Willem Wondergem, vice-voorzitter	25
Uit de collectie: hoog tijd voor restauratie charters Adrie Strikker	26

Foto omslag: Een bleke winterzon in het coulissenlandschap te Woolde bij Hengelo. Foto: Theo Leoné.

Kiloknaller en plofkip doen landschap pijn

John van Zuidam

Au! De veranderingen in het landschap doen pijn. Friesland schrikt van zijn eigen raaigraswoestijnen. Leeg en saai. Ook Twente worstelt met de gevolgen van kiloknallers en plofkippen. Tijd om de handen ineen te slaan en het landschap te beschermen.

Het begrip landschapspijn is in Friesland gelanceerd door de trekvogelecoloog en hoogleraar Theunis Piersma. Journaliste Jantien de Boer nam het begrip over in een artikel in de Leeuwarder Courant van zaterdag 11 juni 2016. Ze verwijst naar de heimwee die opkomt bij het doorkruisen van de huidige Friese veenweiden. De grootschalige intensieve melkveehouderij brengt een klemmend gevoel te weeg. Op industriële wijze is ongenadig huisgehouden in het landschap.

De verwijten? De Friese veenweiden zijn monotoon geworden, door egalisatie strak als een biljartlaken. Kijk naar de grote gedraineerde percelen, begroeid met fel groen, bijna kunstgras. Engels raaigras als monocultuur, haast zonder bloemen, insecten en weidevogels, volgeplempt met drijfmest en volgespoten met

bestrijdingsmiddelen, die bijna alle bodemleven vernietigden. Ik las benamingen als 'groen asfalt' en 'raaigraswoestijnen' om de armoede aan biodiversiteit aan te duiden. En het is er 'oorverdovend stil' geworden. Oorverdovend vanwege het lawaai van grote tractoren en luidruchtige maaimachines. Stil door het ontbreken van de natuurlijke geluiden van vogels, insecten en loeiende beesten. De koeien komen nauwelijks nog buiten.

Kiloknallers

Het artikel maakte veel los bij de Friese boeren en burgers. Een vloedgolf van reacties in kranten, tijdschriften en op de regionale televisie. Gewezen werd natuurlijk naar de oorzaken van zeg maar de industrialisering van het landschap. De complexen van de agri-business propageren

Coulissenlandschap met grote biodiversiteit.

het zo voordelig mogelijk produceren van zuivelbolk voor de wereldmarkt. Die deftige term agri-business staat voor een conglomeraat van boerenstandsorganisaties, landbouwconsulenten, veevoeder- en zuivelverwerkingsfabrieken, landbouwcoöperaties en de politiek van de Europese Unie, die met zijn landbouwsubsidies voornamelijk bedrijven bevoordeelt, die schaalvergroting, intensivering en specialisatie voorstaan. Overigens: wij consumenten moeten de hand ook in eigen boezem steken. Nog steeds nemen we genoegen met belachelijk goedkope kiloknallers, plofkoppen en confectie-eieren. We staan toe dat boer en tuinder minimaal worden beloond voor hun productieve arbeid, terwijl de winsten aan de strijkstok van de tussenhandel blijven hangen.

Coulissenlandschap

Voordat ik de Friese polemieken nog eens dunnetjes over doe, wil ik als 'boetenmaarkse' Twent me richten tot mijn geboortestreek. Mijn vraag: wordt diezelfde landschapspijn ook in Twente gevoeld? Daarbij wil ik mij als geograaf niet beperken tot alleen de afname van de biodiversiteit van het landschap, maar met een 'global view' die geografen eigen is, ook kijken naar andere facetten van het Twentse landschap. Een landschap dat mij zeer dierbaar is en waarin ik regelmatig vanuit het Nijmeegse vertoef.

De Friese discussie is zeker ook van toepassing op Twente. Waar je ook komt, overal verarmt het cultuurlandschap. De discussie is niet slechts van recente datum. De problematiek speelt al vanaf de opkomst van de natuurbeweging in Nederland in het begin van de twintigste eeuw.

Leventhorst hagedis, Punthuizen.

Erve Ribbert, Nutter.

Meester Bernink, waarschuwde - in navolging van de beroemde natuurvorschers Heimans en Thijsse - voor de teloorgang van de biodiversiteit in het kleinschalige coulissenlandschap van Twente, met name in het dal van de Dinkel. Zijn vinger wees vooral naar de enorme drang tot ontginning van de woeste gronden. Dat waren veelal de voormalige markegronden: uitgestrekte droge heidevelden en natte broeklanden. Kritisch keek hij ook naar de modernisering van het Twentse boerenbedrijf na de landbouwcrisis van 1878-1898. Het traditionele gemengde bedrijf met zijn ecologisch verantwoorde kringlooplandbouw maakte plaats voor intensievere, gespecialiseerde vormen van veehouderijbedrijf.

Fabrikantenbossen

Curieus is de rol van de Twentse (textiel-)fabrikanten. Zij zagen de kans schoon om goedkope markegronden aan te kopen en daarop een honderdtal landgoederen te stichten. We zien die fabrikanten later terug in de besturen van natuurbeschermingsorganisaties en als schenkers van natuurterreinen die her en der waren ontsnapt aan de ontginningswoede. Enerzijds hebben ze dus, waarschijnlijk onbedoeld, de aantasting van het intieme, kleinschalige Twentse landschap mede bevorderd, anderzijds zijn zij hoeders van het landschap geweest. Waarbij wel moet worden gezegd, dat ze met name het jonge heideontginningslandschap, veelal door bosaanplant, hebben omgevormd naar hun eigen smaak en behoeften.

Ruilverkaveling

Voor na de Tweede Wereldoorlog zien we de

‘kaasschaaf’ van de ruilverkaveling zijn verwoestende werk doen in Twente, daarin gesteund door de Ruilverkavelingswet van 1954. In het artikel van Jantien de Boer wordt de vraag gesteld van wie het land(schap) nu eigenlijk is. Welnu, tot de jaren zeventig van de vorige eeuw was de algemene opinie dat het platteland toebehoorde aan de boer. Die had de grond immers gekocht of gepacht. Van de overheid mocht worden verwacht dat zij maatregelen zou nemen om het de boeren mogelijk te maken op hun gronden een goede boterham te verdienen. Dus het platteland diende geschikt te worden gemaakt voor een zo efficiënt mogelijke landbouw. Dat daarbij in vergaande mate het landschapschoon, om eens een wat ouder begrip te gebruiken, zou worden aangetast, werd op de koop toe genomen. De gevolgen waren voor het Twentse landschap desastreus: kilometers houtwallen werden geslecht om de kavels te vergroten, solitaire eiken en boomgroepen omgekapt, beken genormaliseerd, dat wil zeggen rechtgetrokken (in mijn ogen ge-abnormaliseerd), steilranden langs de essen geëgaliseerd, bolvormige essen afgevlakt en zo zou ik door kunnen gaan. En in de bedrijfsvoering traden ook grote veranderingen op: uit de kluiten gegroeide, streekvreemde ligbox-stallen verschenen naast de

oude ‘Saksische’ boerderijen, essen werden ingezaaid met datzelfde in Friesland verfoeide raai-gras, waardoor het onderscheid tussen de vanouds hoger gelegen bolle essen en het lager gelegen matenlandschap van de weiden wegviel. En vanaf 1949 werd vanuit Beckum de opmars van de mais op diezelfde essen ingezet en verdween de ‘eeuwige’ rogge, waardoor je tegenwoordig in augustus en september langs groene muren moet fietsen die het uitzicht belemmeren. Kan het mij kwalijk worden genomen dat ik toch stiekem terug verlang naar de roggeschoven op de es en naar de korenbloemen? En dan zie ik steeds meer essen ook nog eens ‘bevolkt’ met coniferen- en sparrenkwekerijen! Samenvattend, ook in Twente is in de landbouw schaalvergroting de trend geworden. We zien een wedloop zonder finish in dit van oudsher kleinschalige landbouwbedrijf en landschap.

Usseler es

Wat te denken van de verstedelijking? Die werd in het Twente van na de Industriële Revolutie in gang gezet door de textiel- en metaalnijverheid, die grote stukken platteland opslokte voor stadsuitbreiding en de aanleg van industrieterreinen. De aantasting van de plattelandskernen was zo mogelijk nog ernstiger, want men breidde veelal uit op de vroegere essen. En wat te denken van

Rogge op de essen, een zeldzaamheid.

Lutterzand.

de versnippering en doorsnijdingen door grote infrastructurele werken, zoals de aanleg van het Twentekanaal, de autosnelwegen (A1 en A 35) en bedrijventerreinen, met als meest in het oog springend voorbeeld de tot dan toe gaaf gebleven prachtige es van Usselo? Inderdaad krijg ik als geograaf, rondrijdend in het landschap van mijn jeugd, regelmatig de tranen in mijn ogen. Hetgeen ik door toedoen van Theunis en Jantien nu eindelijk kan benoemen als landschapspijn!

Positieve ontwikkelingen

Maar is het wel allemaal zo erg als ik hierboven heb geschetst? Is landschapspijn in feite niets anders dan nostalgie en heimwee naar een verloren gegane tijd? Er is heden ten dage immers, sinds de ruilverkavelingwet in 1985 werd omgezet in een Landinrichtingswet, meer aandacht voor de medegebruikers van het landschap dan alleen voor de boeren, die, vinden we tegenwoordig, niet meer het monopolie op het land-

schap hebben. Inderdaad zijn er sinds de jaren tachtig positieve ontwikkelingen met betrekking tot het Twentse landschap te melden. Zo worden oude bochten in de beken weer in ere hersteld, hetgeen her-meandering wordt genoemd. De oevers van beken krijgen meer en meer een plas- en dras-aanzien, in plaats van de strakke taluds die gemakkelijk machinaal kunnen worden gemaaid. Er wordt zelfs natuurbouw gepleegd. Dat wil zeggen nieuwe natuur aangelegd, waarbij overigens, dikwijls waardevolle cultuurhistorische landschapselementen worden opgeofferd. Twente kreeg zelfs onlangs een compleet nieuwe beek, de Doorbraak. Een verbinding die een betere afwatering van Almelo naar de Midden-Regge moet zorgen. Langs de oevers heeft de nieuwe natuur het primaat.

We zien dat sommige boeren de intensieve veehouderij vaarwel zeggen en overschakelen op biologische melkveehouderij en vleeskoeien - die in alle soorten en kleuren vooral uit het buitenland komen. Logeren en kamperen bij de boer is

in zwang. Op de landgoederen gebeurt van alles, van terugkeer van het heidekoetje tot waterberging, van concerten tot kunstmanifestaties, van aanleg van wandel- en fietspaden tot het ombouwen van boerderijen en tuinhuisen voor verhuur. Voorbeelden te over. Ja, men krijgt de laatste jaren steeds meer oog voor de benutting van het buitengebied door anderen dan de boer alleen. De recreatie krijgt alle kansen, de 'stadsen' trekken er met de fiets op uit. Een 'grijze golf' overspoelt het platteland. Natuurlijk mogen we deze positieve ontwikkelingen, met soms toch ongewenste neveneffecten, niet vergeten. Maar we moeten desondanks zeer alert en kritisch blijven.

Duurzame natuurinclusieve landbouw

De grote verdienste van Theunis en Jantien is dat ze in Friesland een complex probleem aan de kaak hebben gesteld door het terug te brengen tot het eenvoudige doch spraakmakende begrip landschapspijn. Maar daarbij blijft het in Friesland niet. In 2018 is Leeuwarden uitverkoren als culturele hoofdstad van Europa. De stad wil zich nadrukkelijk niet beperken tot activiteiten in de stad zelf, maar heeft ook het platteland bij de voorbereiding betrokken. In 2012 ontstond spontaan het burgerinitiatief 'Kening fan 'e Greide' ('Koning van de weide'), een 'levend laboratorium' ('Living Lab') van veronturste Friezen. De groep roept vragen op als: wat is Nederland zonder haar weidevogellandschap? Wat is een lente zonder haar typische geluiden, geuren en kleuren? Wat is een weide zonder koeien, bloemen, kruiden, insecten en vogels? En wat is een landschap dat geen muze meer is voor dichters, schilders, muzikanten en kunstenaars?

Zo ontstond een beweging van verontruste burgers, boeren, musici, kunstenaars, docenten, terreinbeheerders, wetenschappers, natuurbeschermers en zuivelmakers. Een netwerk van betrokken mensen. Maar ook een club van enthousiaste doeners die met elkaar samenwerken aan een nieuwe, breed gedragen aanpak. Een toekomst waarin een gezond en renderend lokaal en regionaal opererend boerenbedrijf - het toverwoord is hier 'duurzame natuurinclusieve landbouw' - hand in hand gaat met natuur, biodiversiteit en genietende mensen.

Klankbordgroep

Als symbool voor al deze beoogde veranderingen in het landschap, werd de grutto gekozen, de 'koning van de weide'. Zou een dergelijke beweging in Twente ook van de grond kunnen komen? Als ik in Twente kom hoor ik dikwijls de verzuchting dat er bij lokale organisaties nauwelijks aandrang bestaat om op regionaal niveau samen te werken. Ieder blijft liever zijn eigen es wieden! Soms moet de aanzet tot samenwerking van buiten komen. Er is al een begin gemaakt op wetenschappelijk terrein, met het coördineren van onderzoek naar het Twentse landschap. Sinds december 2011 functioneert de Klankbordgroep Twente voor bewonings- en landschapsgeschiedenis; een groep van archivarissen, (regionale) historici, kunsthistorici, archeologen, landschapsecologen, biologen en historisch-geografen, die tot doel heeft wetenschappelijk onderzoek te stimuleren en daarover te publiceren. De groep is in het leven geroepen op verzoek van Theo Spek, hoogleraar landschapsgeschiedenis en directeur van het Kenniscentrum Landschap aan de Rijksuniversiteit van Groningen. De eerste onderzoeken zijn al volop bezig. Twee keer per jaar komen de leden bij elkaar voor een veldwerkbijeenkomst in telkens een ander deel van Twente. Dit alles in samenwerking met de Oudheidkamer Twente en de plaatselijke historische verenigingen. Deze eerste aanzet vraagt om meer, daarbij geïnspireerd door hetgeen in Friesland gebeurt. Wie neemt de handschoen op en laat de bal van samenwerking verder rollen? Want dat is het Twentse landschap meer dan waard. Ik daag de lezer uit om een symbool voor deze actie te vinden. Het is misschien verleidelijk om daar het (hei)kneuvogeltje voor te kiezen, in het Twents Tukker geheten, de geuzennaam voor de bewoner van dit nog altijd prachtige gewest. Of toch maar het Twentse Ros? Ik wacht met spanning uw reacties af.

*Malden, John van Zuidam,
oud-Twent en secretaris van de KBG Twente,*

Buitenlandse post voor Gelderman en Molkenboer

Willy Ahlers

Boeiende post kregen de Oldenzaalse textielbedrijven Gelderman en Molkenboer. Uit alle windstreken, zo blijkt wel uit mijn brievenverzameling. In deze bijdrage aandacht voor post uit het buitenland.

Gelderman

De familie was afkomstig uit Duitsland en vestigde zich in 1817 in Oldenzaal. J.Ph. Gelderman richtte samen met twee Oldenzalers een handweverij op. H.P. Gelderman was een van zijn negen kinderen. In 1862 nam hij een bedrijf gelegen bij de geplande spoorlijn Almelo – Salzbergen in gebruik. In 1967 werden 500 werknemers ontslagen. In 1970 werd het bedrijf een onderdeel van Nijverdal ten Cate.

inflatie in die periode in Duitsland. Het stempel, Bremerhaven heeft als datum 30-8-23 met als tijds aanduiding 9-10N (N=na de middag). De inhoud zit er niet meer in en de achterzijde is niet compleet, ook is het aankomststempel van Oldenzaal niet meer aanwezig. Het tarief voor een brief minder dan 20 gram was tussen 23 en 31 augustus 1923 60.000 mark. Er moest dus eigenlijk strafport geheven worden, maar de tarieven volgden zo snel op elkaar dat de

Op de brief aan Gelderman (zie afbeelding hierboven) zit voor een bedrag van 50.000 mark aan postzegels. 10*3000 op de voorzijde en 10*2000 op de achterzijde. Een gevolg van de enorme

postbeambten het ook niet konden volgen. Brief van Montevideo naar Gelderman uit 1940, 14 april (zie afbeeldingen hiernaast). De brief is driemaal door de censuur geopend, in

Montevideo, Engels rechts en Duits, midden over de brief. Het onbekende stempel is over het Duits censuurstempel geplaatst en dat is vreemd. De c geeft aan dat de censuur in Keulen heeft plaatsgevonden.

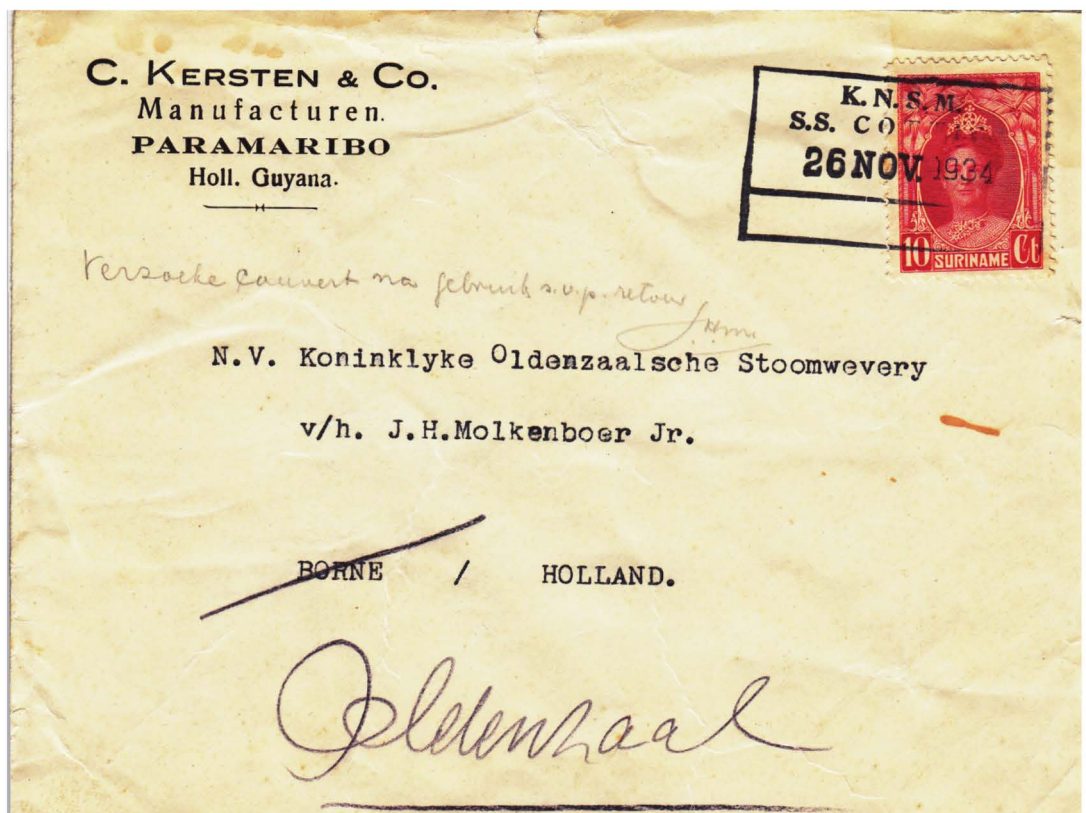
Molkenboer

J.H. Molkenboer kocht in 1872 in de Steenstraat in Oldenzaal een stoomweverij met getouwen. Hij overleed in 1892, het bedrijf werd voortgezet door zijn weduwe. Vanaf 1904 namen haar twee zoons het bedrijf over. In 1961 werd besloten aansluiting te zoeken bij de Koninklijke Nederlandse Textiel-Unie. In 1968 werd de productie stilgezet. De gemeente kocht de percelen.

aangebracht. Johan Molkenboer was een verzamelaar, in potlood schreef hij op de enveloppe “verzoeken couvert na gebruik retour”. Op de achterzijde zijn geen stempels te zien.

De laatste brief vertrok eind juli 1959 uit Oldenzaal. De geadresseerde is al gevlogen en de brief wordt doorgezonden naar Biarritz. Op 31 juli is de brief in Parijs. Op de achterzijde van de brief kunnen we de gevolgde route zien. Op 3 augustus is de brief over.

Het port (zie afbeeldingen hiernaast) is als volgt te verklaren: port naar Frankrijk 30 cent, expresserecht 50 cent. De brief ging poste

Deze brief (zie afbeelding hierboven) gericht aan Molkenboer is om een aantal redenen interessant. Suriname is Holl. Guyana. De burens zijn respectievelijk: Frans en Brits Guyana. De stempel is aan boord van een schip geplaatst, op stoomschip Cottica. Per vergis is niet Oldenzaal maar Borne als plaatsnaam getypt. Vermoedelijk heeft een PTT beambte in Borne de wijziging

restante naar Biarritz. Daar bleef de brief op het postkantoor voor een bepaalde tijd en kon door de geadresseerde opgehaald worden.

Expresse

Mons. J. K. Molenboer

~~Via Fam. & Ketting~~

~~Villa "Golfoss"~~

~~by Avenue du Dr. Charriot~~

~~Royan (Charente) Poste Restante~~

France

BIARRITZ

Bas Pyrénées

an jiskoot
Oldenzaal.
Gays. Bas.

Verteller Gerard Kokhuis: als je wat wilt, moet je het doen.

Jan Hinke en Geert Bekkering

G.J.I. Kokhuis (1931) had als jongen al belangstelling voor geschiedenis. De Tweede Wereldoorlog deed daar nog een schep bovenop. Voeg daarbij de behoefte aan verzamelen en boekstaven. Meer dan dertig boeken verschenen van zijn hand. De zoon van een seinhuiswachter ontwikkelde zich tot een docent die graag vertelt en uitlegt. Heel vruchtbaar de combinatie van leraar en schrijver.

Oorlog in Twente

Erg bijzonder dat Gerard Kokhuis, zoon van een seinhuiswachter in Almelo (bij de dubbele overweg richting Wierden), na de oorlog naar het Carmel gymnasium in Oldenzaal mocht. Wat flink meehielp was dat familieleden van NS-medewerkers vrij reizen hadden. In de oorlog had hij al wat MULO gevolgd. Maar de spoorweg-families hadden in de bezettingsjaren geen gemakkelijke tijd na de staking van september 1944. Tijdens de onderduik van zijn vader moest Gerard als hoofd van de familie hout kappen en melk halen. In het Nijreesbos stond een V1-installatie, waarover hij aantekeningen maakte.

“Als jongen van veertien heb ik de V1 en V2 verschillende keren gezien en horen neerkomen. Dat heeft op mij een onvergetelijke indruk gemaakt. De ratelende, ploffende V1. Dikwijls hield dit geluid plotseling op. Dan volgde een doodse stilte. Het was een angstige minuut waarin je dekking zocht. Vrij snel volgde dan een enorme explosie, soms met fatale gevolgen.” Over bombardementen, neergestorte vliegtuigen en andere ellende van de oorlog werd thuis en onder spoorfamilies veel gesproken. Het dagboek dat hij toen bijhield is helaas verloren gegaan – nadat het gezin een tijdje zijn woning moest verlaten. Het gemis heeft Kokhuis later

Gerard Kokhuis (midden) schreef veelvuldig over de Tweede Wereldoorlog. Links Jan Hendriks, commissaris van de Koningin in Overijssel. Rechts Frank Vogelpoel, commandant van de vliegbasis Twente.

meer dan goed gemaakt door diverse boeken over de Tweede Wereldoorlog te schrijven. (*Twente, 1940-1945, 1969, herdrukt in 1975 en 1980, Van V1 tot ruimtevaart: de geschiedenis van de V1 en V2, 1972; Twente in de Tweede Wereldoorlog, 1993; De bevrijding van Almelo: 4 en 5 april 1945, 2002 en Dynamietmeteoren: de V1 en V2 in Oost-Nederland, 2011*). Voor zijn boeken interviewde hij veel mensen en kreeg hij unieke oorlogsfoto's te pakken. Jammer genoeg zijn deze foto's niet altijd afgedrukt op het kwaliteitspapier dat ze verdienen.

Verzamelen

Na het behalen van zijn gymnasiumdiploma was het Kokhuis niet direct duidelijk wat hij wilde. Kort werkte hij bij de secretarie van de gemeente Almelo (als schrijver derde klasse) en bij een bank. In 1950 wist hij wat hij wilde. Waarom niet het onderwijs in? Vanwege het grote tekort aan onderwijzers was een constructie bedacht om mensen met een gymnasiumdiploma in één jaar op te leiden tot onderwijzer. Kokhuis greep zijn kans en stond vervolgens anderhalf jaar in Hellendoorn voor de klas en drie jaar in Bornerbroek. Klassen hadden toen nog wel eens 52 leerlingen, dus er was veel nakijkwerk. Zijn vrouw nam daarvan ook wel eens een deel voor haar rekening. Voor de klas was hij vooral een verhalenverteller, die er tekeningen bij maakte op het bord (nog in het Krijt-Tijdperk). Door beelden blijft de stof beter hangen, zo ontdekte hij. In zijn boeken deed hij hetzelfde. Die tellen altijd veel afbeeldingen.

Op school spaarden de kinderen suikerzakjes, postzegels, munten en wat al niet meer. Maar literatuur daarover was er niet voor de jeugd. Zijn eerste boek (*munten, penningen en medailles, 1968*) ging dan ook over verzamelen en bevatte met name achtergrondinformatie over de te verzamelen objecten (een soort beredeneerde catalogus). Uiteraard speelden de illustraties al een grote rol. Het boek verkocht goed, in het hele land, ook aan volwassenen. Een boekje schrijven over de geschiedenis van Borne, aan de hand van Ansichtkaarten, ging hem eveneens goed af (*Borne vroeger en nu, 1971*). Boeken en boekjes met die formule waren in die tijd populair. Hij had ook meegewerkt aan een serie boekjes over de Tweede Wereldoorlog voor de Almelo-

lagere scholen, getiteld *Verdrukking & Vrijheid*. Maar deze samenwerking was hem niet goed bevallen. Hij werkt liever alleen aan een publicatie. Dat neemt niet weg dat hij als lid van de Almeloëse heemkundevereniging veel mensen kent die eveneens in Twentse geschiedenis geïnteresseerd zijn. Zo had hij een goed contact met Gerard Vloedveld jr. en met G.J. Eshuis. Ook Adriaan Buter kwam wel eens bij hem over de vloer.

Nieuw onderzoek deed Gerard zelden. Hij had er ook de tijd niet voor. Hij werkte, zoals de meeste docenten, door materiaal (van anderen) te verzamelen en daar zijn 'eigen invulling' aan te geven. Omdat hij in zijn lesgeven een grote plaats inruimde voor de regionale historie, beschikte hij via zijn lesaantekeningen al over de eerste aanzetten voor zijn boeken, terwijl de kladversies van zijn publicaties weer konden dienen als materiaal voor zijn lessen. Uit die wisselwerking tussen lesgeven en schrijven groeiden zijn boeken als het ware via een aantal stadia naar hun definitieve versie. En dat werd kennelijk door het lezerspubliek op prijs gesteld. Nog twee andere principes hanteerde hij: geen genadebrood en geen sponsors.

Geschiedenis van Twente

Intussen had hij kans gezien om naast het drukke schoolleven de hoofddake te halen. Dit maakte het hem mogelijk hoofd van de nieuwe Titus Brandsmaschool te worden in zijn woonplaats Almelo. Maar nog vond hij zich niet helemaal op zijn plaats in onderwijsland. Leraar geschiedenis was zijn eigenlijke bestemming. Dit betekende wel het volgen van avondstudies over een reeks van jaren. Hij had het er voor over en wist ook achtereenvolgens de geschiedenisakten MO A en MO B te halen. De openbare scholengemeenschap voor VWO en HAVO 'Bataafse Kamp' in Hengelo bood de beste vooruitzichten en daar heeft hij ook zijn verdere schoolloopbaan gesleten.

Op het gebied van de geschiedschrijving besloot hij eveneens de lat hoger te leggen. Het viel samen met de periode van de teloorgang van de textielindustrie. Daarover werd uitgebreid in de pers geschreven. Gerard Kokhuis haakte er op in door met een andere kijk te komen op *De Twentse textielstaking van 1931-1932: een*

Echtpaar Kokhuis tijdens de uitreiking van de *Mans Kapbaargprijs*. Zij tikte in de pre-computertijd tal van manuscripten uit.

omgekeerd beeld? 1981. Dit was niet zo maar het resultaat van een kleine deelstudie. Het was de vrucht van het jarenlang verzamelen van gegevens over de Twentse geschiedenis. Hij achtte nu ook de tijd rijp voor een volledige geschiedenis van Twente. Met de *Twentsche Courant* werd overeengekomen deze een jaar lang in de vorm van een voorpublicatie te laten uitkomen in 52 wekelijkse afleveringen. Daar kreeg hij veel commentaar op en aanvullingen, die hij verwerkte in de uiteindelijke handelseditie, die in november 1982 verscheen en bij voorintekening al bijna uitverkocht was. Niet alleen leverde deze werkwijze een inhoudelijke upgrade op, ook commercieel pakte het zeer gunstig uit. Binnen de kortste keren was de eerste, toch niet kinderachtige oplage uitverkocht, zodat een maand later een tweede volgde. Jaren later zouden nog een verbeterde en aangevulde tweede uitgave en nog weer later een veel dikkere derde druk worden uitgebracht: *De geschiedenis van Twente: van prehistorie tot heden*, 1982; *2e herziene en uitgebreide druk*, 285 p., 2000; *3e herziene en fors uitgebreide druk*, 500 p. 2012. Op dezelfde manier kwam een geschiedenis van Salland tot stand: *De geschiedenis van Salland tot en met de Tweede Wereldoorlog*, 1992. De bij *De geschiedenis van Twente* gehanteerde werkwijze mag exemplarisch heten voor de manier waarop Kokhuis te werk gaat. Met een goed oog voor het commercieel meest gunstige moment van verschijnen, stelt hij zich een tijdslimiet waarbinnen

het boek op basis van het dan voorhanden materiaal voltooid dient te worden. Zo had hij voor zijn *Geschiedenis van Twente* vier jaar uitgetrokken. De fors uitgebreide druk van 2012 bewees, dat indertijd in 1982 nog niet alle aspecten aan bod waren gekomen, zoals ook in sommige recensies werd geconstateerd. Gelukkig werd hem tijd van leven gegeven om dit euvel via herziene en uitgebreide herdrukken alsnog te verhelpen.

Het moet wel kloppen

Toen eenmaal *De geschiedenis van Twente* verschenen was, lag ook de blauwdruk klaar voor de geschiedenissen van de drie grote Twentse steden. Achtereenvolgens verschenen midden jaren tachtig: *Historie van Hengelo*, 1983, *Historie van Enschede*, 1984 en *Historie van Almelo, van prehistorie tot heden*, 1985, alle bij uitgeverij Witkam, die nu zijn vaste uitgever werd. Alleen van het laatst genoemde boek verscheen tot op heden een 2e herziene en uitgebreide druk, in 2014 bij de rechtsopvolger van Witkam Van de Berg, Almere [etc.]. Ook dat was Kokhuis: waarom zou je een duidelijke tijdslijn en een vaste periodisering van de geschiedenis niet ook toepassen in andere overzichtswerken. En als je dan je materiaal toch al geordend hebt en er ook in je lesgeven mee gewerkt hebt, kan een en ander betrekkelijk snel uitgerold worden, te meer wanneer de Sinterklaasverkopen als stok achter de deur fungeren.

Daarbij moet je natuurlijk je lezerspubliek wel kennen en niet te uitvoerig worden; maar de feiten moeten kloppen. Een boek moet begrijpbaar zijn, veel leuke anekdotes bevatten en leuke vergelijkingen. En natuurlijk instructieve afbeeldingen. Het duidelijkste is het als je 'gewoon' de tijdslijn aan blijft houden, zowel over de 'heren' als de 'gewone mensen' schrijft en alle aspecten van de samenleving belicht. En er moeten voetnoten bij, want wat je schrijft moet wel gecontroleerd kunnen worden. Het aller-moeilijkste is echter, de manier waarop je jezelf beperkt. Maar daar had hij als docent wel ervaring mee.

Een 'resoluut katholiek'

Na deze krachtsinspanning met vier standaardwerken als resultaat nam hij op publicitair gebied even gas terug. Hij naderde toen ook het

einde van zijn leraarsloopbaan. Omdat hij al zo jong begonnen was in het onderwijs, had hij voor zijn zestigste zijn dienstjaren er al ruim opzitten. Zijn boeken uit deze eerste periode na zijn pensionering (de beginjaren '90) hadden nogal eens een kerkhistorische inhoud. Dat kon zijn naar aanleiding van jubilea: *Kroniek van de St. Egbertusparochie Almelo: 1922-1990, Twaalf eeuwen katholiek Twente: 797-1997: momenten uit een levend(ig)e geloofsgenootschap*, 1997. Maar ook om zijn verbazing te uiten over bepaalde ontwikkelingen: *De heerooms verdwenen, 1994 (onder het pseudoniem Ignatius van Ypelo)*. Uit dit laatste boek blijkt duidelijk zijn betrokkenheid bij het kerkelijk leven. G.J.I. (Gerhardus Johannes Ignatius) Kokhuis lijkt de enige geweest te zijn die in de gaten had, dat er een eeuwfeest voor Katholiek Twente te vieren viel; in ieder geval schreef hij er een boek over: *Twaalf eeuwen katholiek Twente: 797-1997*. Tien jaar later zou ook nog verschijnen: *Van drie naar één: de Elisa parochie in Almelo en de opgeheven parochies St. Egbertus, St. Christoffel en St. Willibrord*, 2007. Dit past weer meer onder de noemer jubileaboeken. Vanzelfsprekend schrijf je dit soort werken pro deo. Het r.-k. geloof heeft zijn hele leven een rol gespeeld. Zo kreeg hij het idee voor zijn *Geschiedenis van Twente* toen hij in de kerk zat. Hij omschrijft zichzelf als 'resoluut katholiek', maar vindt het toch te ver gaan om deze ingeving als een rechtstreekse boodschap van boven te beschouwen.

Wereldgeschiedenis

In zijn grote overzichtswerken had Gerard Kokhuis nog lang niet al zijn verzamelde gegevens een plaats kunnen geven. Daartoe leenden zich deelstudies, zoals daar achtereenvolgens verschenen: *Twente in de Franse tijd: 1795-1813*, 2004, *Twente in de Middeleeuwen*, 2005 en *Van bevrijding naar millennium: Twente 1945-2000*, 2008.

In de laatste jaren lijkt Gerard voor zijn publicaties naast de Twentse geschiedenis ook de grote geschiedenis te willen gebruiken, al is de band met Twente altijd aanwezig, zoals in: *Bisschop Christoph Bernard von Galen alias "Bommenberend" en de Münsterse oorlogen van 1665 en 1672*, 2009. En toen hij bij toeval een

zeldzame tijdschriftenjaargang uit 1872-73 in handen kreeg over de Frans-Duitse oorlog van 1870-71 verdiepte hij zich daar tot op de bodem in en publiceerde *Waar de waanzin begon: de Frans-Duitse oorlog 1870-1871*, 2010. Maar ook in dit geval zal bij hem een reden geweest zijn, dat deze oorlog de kiem heeft gelegd voor de beide latere wereldoorlogen, met hun gevolgen ook voor Twente. Bij de Krimoorlog lijkt een verbinding met Twente minder aanwezig. En bovendien had hij daar pech mee. Net toen het manuscript voor een boek daarover drukklaar was, verscheen er van iemand anders een doorwrocht boek over dit onderwerp, dus dat boek van hem is nooit gedrukt.

Twente 1940 – 1945 beleefde herdruk op herdruk. Geïnteresseerden in Twente kunnen niet om Kokhuis heen.

Gemeenteraadslid

Gerard blijft soms ook dicht bij huis. Hij woont in een prettige wijk met aardige wijkbewoners, maar er werd in de jaren '70 wel geklaagd over de Loolee, "die stinkt als de WC", zoals het rijm-pje luidde. Dan moet je er wat aan doen via de gemeente en/of het waterschap, luidde zijn advies. Maar het helpt het beste als je in de gemeenteraad zit. Dat deed hij dus, vier jaar lang (1974-1978) voor Gemeentebelangen Almelo, met als resultaat: de Loolee werd in die periode grondig gereinigd.

Het mag niet verwonderlijk heten, dat de zoon van een seinwachter teruggrijpt naar zijn jeugd

Kokhuis, na 85 jaar nog steeds niet uitverteld.

en probeert uit te zoeken hoe ingewikkeld het bedienen van de vele seinen bij 'de dubbele overweg' was. En ja, dan ga je verder en voor je het weet ligt er: *Spoor- en tramweggeschiedenis van Twente, 2007*. Op het eerste gezicht een eenmalig onderwerp in zijn oeuvre, maar wie zijn boeken goed heeft gelezen, moet het opgevallen zijn, dat hij altijd veel gewicht hechtte aan de geschiedenis van het vervoer. De ontwikkeling van Twente laat hij bij voorkeur verlopen via stadia van ontsluiting uit het isolement, te weten: - ca. 1830 de aanleg van verharde wegen in combinatie met de opheffing van de marken, - ca. 1865 de komst van de spoorwegen, - jaren '30 de Twentekanalen en in de jaren '70 de komst van de A-1 (E8).

Ook pas op latere leeftijd kwam het tot de *Historie van het Kockhuis te Olde Ootmarsum en de familie Kokhuis, 2013*, een genealogisch onderzoek met als startpunt het erve Coucks, Kuks of Kokhuis te Oud-Ootmarsum.

Erkenning

Inmiddels is hij oud genoeg om mee te kunnen maken, dat er ook erkenning voor zijn werk is gegroeid. Tijdens de Kuieravond van de Historische Kring Stad & Ambt Almelo van januari 2015 mocht hij de tiende Mans Kapbaargprijs in

ontvangst nemen uit handen van wethouder Claudio Bruggink. De bronzen plaquette wordt sinds 1969 elke vijf jaar uitgereikt aan een stadsgenoot die zich bijzonder ingezet heeft voor het behoud van het (im)materiële erfgoed van Almelo en omstreken. Overigens kwam de eer van de prijs ook ten goede aan zijn echtgenote, mevrouw C.E.A. Kokhuis-Kole, die als voormalig secretaresse in het pre-computertijdperk veel van de manuscripten van haar man heeft uitgetypt. En dat naast de drukte van een gezin met vier opgroeiende kinderen en een fulltime in het onderwijs werkende en studerende echtgenoot.

Kokhuis reist en wandelt nog altijd zo veel mogelijk, en uiteraard krijgen de vier kinderen en twaalf kleinkinderen de nodige aandacht, maar de verhalenverteller is ondanks zijn 85 jaren nog niet uitverteld. Omdat hij ook nog een flink aantal goed geordende klappers met informatie achter de hand heeft, kunnen we nog wel wat van hem verwachten. Dat zou zomaar een herziene en uitgebreide *Historie van Enschede, 1984* kunnen zijn. Hij is en blijft een verhalenverteller, met als motto: Als je wat wilt, moet je 't doen.

Hengelo koestert status wederopbouw

Theo Leoné

Hengelo is een wederopbouwstad zonder weerga. Grootpraak? Nergens anders dan in de metaalstad komen zo veel burgers op de been om een maand lang monumentaal terug te kijken op het naoorlogs herstel

De dagen 6 en 7 oktober 1944 staan in het geheugen van de stad gegrift. De strijd bij Arnhem was net verloren, knooppunt Hengelo is plotseling de belangrijkste logistieke schakel tussen Duitsland en bezet Nederland. Alle V-1 en V-2's die vanaf Nederlands grondgebied de lucht in gaan, passeren het station. De Amerikaanse luchtmacht mikt daarom 6 oktober op zowel station als rangeerterreinen. Mis. Weg binnenstad. De volgende dag wordt het bombardement met meer succes nog eens dunnetjes overgedaan. Het dodental loopt op tot 150.

Terwijl de oorlog nog voortduurt, geeft de in Buurse ondergedoken burgemeester Jan van der Dussen de aanzet tot een grootschalig wederopbouwplan. Hengelo staat daardoor na de bevrijding in Den Haag als eerste op de stoep met uitgewerkte ideeën. Het plan wordt door rijks-

adviseur Pieter Verhagen te luxe bevonden.

Waarop de architecten Cees Pouderoyen en Wil van Couwelaar snel bijsturen en - met sterke steun van de gemeente - voor de aangepaste versie groen licht krijgen. Waar elders de plannenmakers nog tekenen, gaan in Hengelo de schoppen al in de grond.

De stichting Erfgoed Hengelo heeft zich, onder bezielende leiding van Hans de Gruil, afgelopen vier jaar sterk ingespannen om de bijzondere wederopbouwarchitectuur in de metaalstad voor het voetlicht te halen. Waar andere steden een monumentendag, wellicht zelfs een weekeinde hebben, kent Hengelo al vier jaar lang in september een Maand van de Wederopbouw. Het evenement sluit aan bij de Nationale Monumentendag maar gaat veel verder. In 2016 vonden in september dagelijks bijeenkomsten plaats,

Een kijkje in de raadzaal, wederopbouwarchitectuur in Hengelo.

Kijk, zo leefden de mensen in de tijd van wederopbouw. In de Jasmijnstraat heeft Hengelo dankzij corporatie Welbions voortaan een enkele keren per jaar te bezoeken museumwoning.

variërend van wijkfeesten en gezamenlijke Indische maaltijden tot openingen van tentoonstellingen en wandeltochten. Voor het vierde jaar op rij produceerden de Hengeloërs bovendien een film. Dit keer stonden de wijken centraal. Eerder kwamen aan bod de binnenstad, de industrie en kunst & ambacht.

Na de drukbezochte première in de Cinema, ging de rolprent op tournee de wijkcentra in. Vele duizenden zagen hoe stadsbewoners, met of zonder knipoog, terugkeken naar de jaren vijftig en zestig. Tja, de tijd van wederopbouw was zo slecht nog niet.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft in Nederland zeven bijzondere kernen van wederopbouw aangewezen. De binnenstad van Hengelo is - met zijn stadhuis en drie nieuwe pleinen - een prominent lid van de groep. Wie andere bijzondere wederopbouwkeren wil bewonderen vindt ze het dichtste bij in de binnensteden van Nijmegen en Rhenen. Eveneens op de toplist van de rijksdienst staan Katwijk (Boulevardzone), Den Haag (Atlantikwallzone), Oostburg en de oostelijke binnenstad van Rotterdam.

Behalve de binnenstad heeft in Hengelo ook - met een plek in de nationale top 30 - de wijk Klein Driene een bijzondere status. De tussen 1951 en 1956 gebouwde wijk was een proefproject van de Nationale Woningraad en architectenorganisatie BNA. Resultaat: open bebouwing met woonblokken rondom een gemeenschappelijke tuin. Dankzij stempelen (dan hoeft je niet alles steeds opnieuw te bedenken) werd een hoge graad van efficiëntie en woondichtheid bereikt. En passant kreeg de wijk een compleet arboretum. De Raphaëlkerk is een rijksmonument. Hengelo is afgelopen vier jaar nadrukkelijk als bijzondere wederopbouwstad op de kaart gezet. De reeks monumentenmaanden wordt vermoedelijk niet voortgezet. In september 2017 krijgt de stad in geconcentreerde vorm waarschijnlijk een Week van de Wederopbouw.

Leoné hoofdredacteur 't Inschrien

Theo Leoné

Theo Leoné (1951) pakt bij 't Inschrien de draad op als nieuwe hoofdredacteur. De geboren Hengeloër was in de jaren 1974 - 1986 verbonden aan de Twentsche Courant. Wat volgde was een hoofdredacteurschap van het Agrarisch Dagblad te Zwolle (1986 - 1997), vijf

jaar buitenlands correspondentschap in Duitsland en de rol van coördinator economie van vakdagblad Cobouw (2001 - 2016). In de regio schreef Leoné onder andere voor het Jaarboek Twente, Landschap Overijssel en Erfgoed Hengelo.

Te paard en in harnas: de borgman

Evelyn Ligtenberg

Borgmannen speelden een grote rol in het noordwesten van Europa. Hun betekenis is grotendeels in de vergetelheid geraakt. Op een symposium even over de grens in Heek-Nienborg kwamen de borgmannen in al hun glorie weer tot leven.

Geestelijke zowel als wereldlijke vorsten wezen vanaf de hoge middeleeuwen borgmannen aan om strategische plaatsen – burchten – te beschermen. De mannen van de burcht hadden weliswaar militaire taken, maar waren ondergeschikt aan hun leenheren. Zelf beschikten ze niet over een sterke machtspositie.

Het borgmanschap ontwikkelde zich al snel van een dienstverband tot een erfelijk leenverband. Ze waren vrijgesteld van herendiensten, mits zij aan hun plichten voldeden. Voor de moderne onderzoeker is niet altijd duidelijk wie precies tot de borgmannen behoorden. Welke rechten moeten eigenlijk aangemerkt worden als borgmansrechten? De situatie verschilt van plaats tot plaats.

Het borgmanschap werd verleend aan edelen en niet-edelen, aan mannen maar ook vrouwen. Kloosters kwamen eveneens in aanmerking. Annemieke Wielinga signaleert hoge concentraties aan borgmannen in Overijssel en Gelderland. Het borgmanschap in Nederland vertoonde in veel opzichten overeenkomsten met Duitsland. In Holland en Zeeland werd het borgmanschap echter op een andere manier ingevuld, vermoedelijk naar Frans voorbeeld.

Borgmannencolleges

De basis van het borgmanschap werd gevormd door een onderlinge afhankelijkheidsrelatie tussen de landsheer en de borgman, stelt Frank Keverling Buisman. De landsheer droeg bij aan

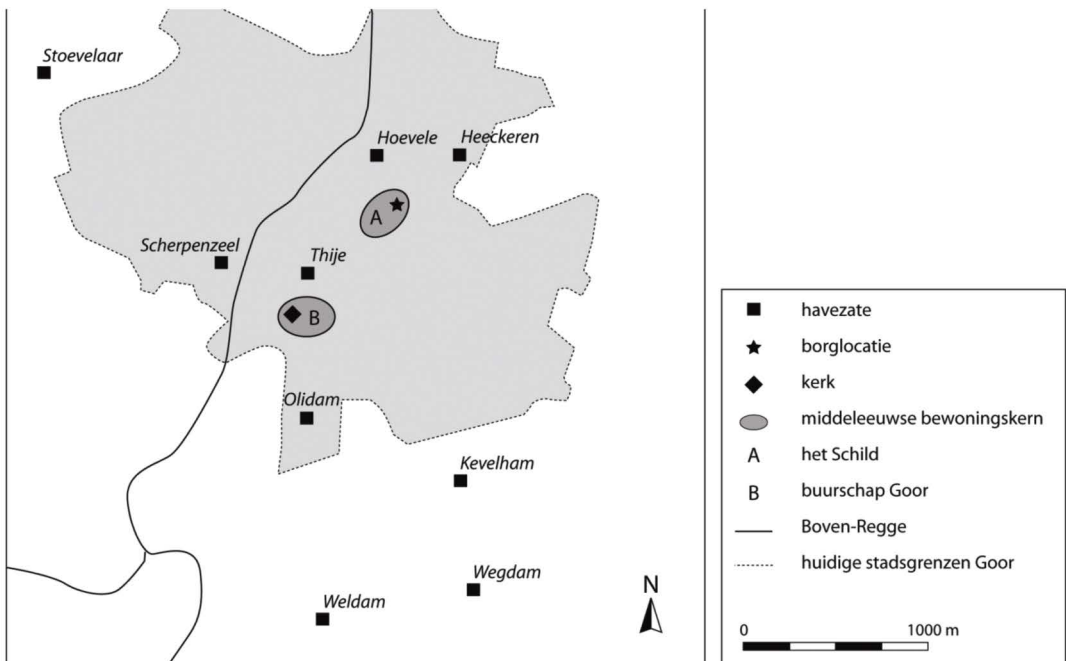

Fig. 10.20 Schematische weergave van de locatie van de buerschap Goor en het Schild, de middeleeuwse bewoningskernen van Goor. De weergegeven adellijke huizen maken deel uit van de oorspronkelijke borggoederen. De loop van de Boven-Regge is bij benadering weergegeven.

Rondom Goor ontstond een gordel van adellijke huizen bewoond door borgmannen. Voorbeelden: Wegdam bij Goor en Westerflier bij Diepenheim. Op de foto: Wegdam.

het onderhoud van de borgman in de vorm van een burchtwoning. In ruil daarvoor kon de borgman worden opgeroepen voor militaire diensten – zoals het te paard en in harnas verdedigen van de landsgrenzen tegen vijandelijke troepen. Borgmannen verwierven inkomsten uit (borg-)leengoederen. Niet zelden lagen deze goederen ver van de burcht. Zo constateert Bart Wever, die de borgmannen in Vollenhove onder de loep nam, dat hun lenen zich voornamelijk bevonden op de Hondsrug, vijftig tot zestig kilometer van de burcht.

Diana Spiekhout wijst op borglenen van Goor en Diepenheim verspreid in heel Twente – maar ook daarbuiten. De oprichting van borgmannencolleges hangt samen met territoriale ambities van landsheren, stelt Christian Hoffmann. Kijk maar naar Quakenbrück en Vechta. Aan deze zijde van de grens van het zelfde laken een pak. Volgens Diana Spiekhout komt de vestiging van kastelen in het Oversticht duidelijk voort uit de territoriale politiek van de bisschoppen van Utrecht.

In de late middeleeuwen stelden borgmannen zich steeds onafhankelijker op ten opzichte van

hun landsheer. Typierend is dat vrijwel overal de Residenzpflicht – de plicht om in de burcht te wonen – kwam te vervallen. Wel waren zij verplicht om na oproep van de landsheer binnen een bepaald tijdsbestek gereed te staan voor de strijd.

Wonen rondom de stad

Het aantal borgmannen per burcht slonk na het vervallen van de woonplicht aanzienlijk. Hoe later werd gebouwd, hoe minder borgmannen op de burcht resideerden, constateert Wolfgang Bockhorst. Twaalfde-eeuwse burchten werden nog bewoond door 25 tot 30 borgmannen. De burchten na 1370 gebouwd werden helemaal niet meer door hen bewoond. Waar woonden die borgmannen dan? Toenemend trokken de borgmannen naar de stad of het omringende platteland. Groningen is een curieuze uitzondering. In de stad was geen burcht, maar er woonden wel borgmannen. Paul Noomen nam in Heek-Nienborg zijn gehoor mee naar (potentiële) borgmanshuizen in en buiten de stad Groningen. Verschillende borgmanshuizen hadden in de twaalfde en dertiende eeuw een strate-

gische positie en een militair aanzien. In de achttiende eeuw was hier geen sprake meer van. In Quakenbrück werden de borgmanshuizen gekenmerkt door een adellijke stijl. De gebouwen hadden ruime entrees, veel ruimte voor gasten en waren ingericht naar adellijke maatstaven. Het borgmannencollege van Quakenbrück voerde bovendien een eigen zegel en borgmannenfamilies bezaten eigen banken in de kerk.

Kastelen in beekdalen

Vanzelfsprekend ontbrak op het symposium het borgmannencollege van Nienborg niet. Josef Wermert vertelde dat de burcht van Nienborg wel de belangrijkste van het land genoemd werd. Aan het eind van de twaalfde eeuw werd begonnen aan de bouw. De burcht moest bescherming bieden tegen invallen vanuit het Sticht en werd gebruikt om belangrijke vaarwegen te controleren. Tot in de vijftiende eeuw had de burcht een militair-strategische waarde. Nadien verhuisden de borgmannen naar het platteland, waar zij eigen huizen gingen bewonen. Vanaf de Napoleontische veroveringen werden de privileges van de borgmannen geleidelijk aan banden gelegd, maar het borgmannencollege bleef niettemin tot diep in de negentiende eeuw bestaan. De borgmannen van Diepenheim en Goor werden door meerdere sprekers aangehaald. Diana Spiekhout toonde met behulp van geomorfologische kaarten aan dat de meeste kastelen in

het Oversticht – inclusief de burchten in Diepenheim en Goor – in beekdalen zijn gevestigd. Over de architectuur van deze burchten is echter weinig bekend. Jan Spoolder vertelde over de borgmannen in Diepenheim en Goor vanaf de zeventiende eeuw. De borgmannen hadden zich buiten de burcht gevestigd en het borgmanschap was zodoende gekoppeld aan de huizen die zij bewoonden. De militaire functie van het borgmanschap werd uitgehold. De borgmannen bleven echter belangrijk als stadsbestuurders en landadel. Na de Franse tijd bleven de borgmannen als collatieheren nog enige tijd bestaan. Tegenwoordig bestaat alleen nog het borgmannencollege van Diepenheim als beheerder van een armenfonds.

Voor de verdediging van hun territoria lieten de landsheren in de hoge middeleeuwen burchten bouwen. Aan de burggraven de taak om de vestigingen te verdedigen. De graven werden bijgestaan door borgmannen, lagere edelen die vaak woonden in tegen de kasteelmuren gebouwde huizen. Tijdens het in oktober gehouden vierde Duits-Nederlandse Symposium voor Adelsgeschiedenis in Heek-Nienborg werd een lans gebroken voor meer onderzoek naar de borgmannen.

Hunenborg nog vol vragen

Theo Leoné

De Hunenborg in Volthe verstopt zich onder het groen in Volthe. Het archeologisch monument van de Oudheidkamer – in beheer bij Landschap Overijssel – is in alle jaargetijden een bezoek waard. De grillige natuur en uitzonderlijke geschiedenis strijden om aandacht. Hoe oud is de walburcht eigenlijk? Wie waren de bewoners? Onderzoek in de zomer van 2016 naar pollen en aardlagen moet op de vragen antwoord geven.

Walburcht Hunenborg is goeddeels overwoekerd.

Iene miene mutte - Germaans uit Goor^[1]

Goaitsen van der Vliet

.....

Een van de bekendste Nederlandse aftelrijmpjes is *iene miene mutte, tien pond grutten* enzovoort. In de Liederenbank van het Meertens Instituut, te raadplegen via internet, staan minstens 150 versies met de meest uiteenlopende, maar deels ook onbegrijpelijke teksten.^[2] Want wat is nou *iene, miene* en *mutte*? Bijna al die versies hebben de twee eerstgenoemde woorden gemeen, of preciezer uitgedrukt: de vorm van die woorden, met de medeklinkers n, m en n. De klinkers kunnen verschillen. In plaats van de gebruikelijke *ie* vinden we bijvoorbeeld ook vaak een a-klank, zoals in het als Overijssels te boek staande *anne manne mutte, tien pond grutte*.^[3]

Opvallend is ook dat in al die varianten in plaats van het derde woord *mutte* de vorm *mukke* of *makke* minstens zo vaak voorkomt, op rijm gevolgd door *porceleine stukke* of *oliekoeken bakke*, of iets dergelijks.

Niet alle 'bekende' Twentse versies zijn opgenomen in de Liederenbank. Al in 1904 publiceerde de geboren Ootmarsumer Gerrit Oosterwijk er eentje in het Oostnederlandse onderzoeksschrift *Driemaandelijks Bladen*:^[4]

Aane, maane, miene, meuje,
Ikke, tikke, takke, teuje,
Heer, vrouw, knecht,
Ikke, wikke, wakke, weg.

De Enschedese dichteres Cato Elderink kende vrijwel dezelfde tekst uit haar eigen kinderjaren rond 1880 en nam deze op in de inleiding van haar veelgeprezen en driemaal herdrukte bundel *Oet et laand van aleer* (1921). In haar *Aanteekenschrift VII* legde ze nog een andere versie vast met de opmerking dat deze werd "gebruikt bij de Buursche school en ook bij Grooters school in de Eschmarke".^[5]

Ane mane, miene messe
Schöttel veier, vieve of zesse
Uten, tuten, dikken sleef
Oater, poater, pennendeef

Bijzonder hierin is de betekenis die bij het maken van deze tekst, of liever gezegd: het bewerken van een oudere versie, is gegeven aan het woord *mane*. De onbekende tekstdichter heeft dit opgevat als *maande* (mand) waarin, zoals gebruikelijk in Zuidwest-Twente (inclusief Haaksbergen), de d niet meer wordt uitgesproken.^[6] Hij dacht misschien aan een marskramer, een reizend koopman die vanuit zijn rugkorf, zijn *messe* of *merse*, allerlei winkelwaar of zelfs levende have uitventte. *Tuten* kunnen hierin dus zowel puntzakken als kippen zijn.^[7]

Ook anno 2016 lijkt niemand meer te weten waar de drie eerder genoemde vreemde woordvormen voor staan. Toch komen ze in bijna alle versies voor, verspreid over heel Nederland. En daarbuiten, zo leert ons het wereldwijde web. Van het Engelse *eeny meeny* zijn vele versies in omloop. In één daarvan komt zelfs de a-klank terug: *eeny meeny tippolini, ahne mahne tortelini*.^[8] Ook de alleroudste registratie, van spelende kinderen in het New York van 1815, wijkt in die zin af: *hana, man, mona, mike*.^[9] Behalve het Oostnederlandse *ane mane*, herkennen we hierin de woordvorm *mukke* of *makke*.

Algemeen kan worden aangenomen dat deze drie steeds terugkerende woorden stammen uit een oertekst die eeuwenoud moet zijn, gezien de vele variaties en het grote verspreidingsgebied. Wikipedia noemt onderzoekers Frank Martinus Arion, Anne de Vries en Michael Witzel die deze oorsprong denken te hebben gevonden in respectievelijk het Portugees-Creools, het Keltisch en een Boeddhistisch mantra.^[10] Terwijl de oertekst bijna voor het grijpen lag in Goor...

Het is slecht gesteld met het geheugen van Nederland en de invloed van de Driemaandelijks Bladen, waarvan de tweede serie tussen 1949 en 2002 werd uitgegeven door het Nedersaksisch Instituut van de

Rijksuniversiteit Groningen. In jaargang 1958 staat namelijk een artikel dat door iedereen vergeten of door niemand gelezen lijkt te zijn. Onder de titel *Een oud wichellied en zijn verwanten* (deel I) legt de Drentse onderwijzer en taalkundige dr. Jan Naarding haarfijn uit, waarom het aftelrijm dat hij heeft gevonden onder de A in Waninks *Twents-Achterhoeks woordenboek* (1948), het dichtst bij een vroegmiddeleeuwse of misschien nog wel oudere oerversie staat:

Anne manne miene mukke,
Ikke tikke takke tukke,
Eere vrouwe grieze knech,
Ikke wikke wakke weg.

Naarding noemt die oorsprong een "heidens priesterlied, dat de oppergodin smeekte om een orakel bij het wichelen, het orakel dat wellicht zou beslissen over dood of leven van een mens". De eerste beide regels worden voor ons een beetje ouderwets maar overtuigend vertaald met: "almoeder der mensen, spreek tot mij, ik

grijp de stukjes der boomtakken (= de runenstaafjes)."

Voor tekst en uitleg verwijs ik graag naar het hele artikel op de website van de Twentse Taalbank, en noem hier alleen een paar opvallende verbanden.^[11] Het Germaanse woord *anne* of *ane* is niet alleen blijven voortbestaan in het Duitse *Ahnen* (voorouders), maar ook in het voorvoegsel *anneke-* (vooroudste) van de bijna vergeten Twentse woorden *anneke-besmoor* en *anneke-besvaar* (overgrootmoeder en -vader). Dat we zelfs terugvinden in het kinderliedje *anneke tanneke toverheks*.^[12] *Mukken*, iets in stilte, zonder woorden kenbaar maken, leeft voort in het Nederlandse 'mokken'.^[13] *Ikke tikke* wordt ineens helder als we denken aan het Engelse 'I take' (ik neem).

In deel II van het artikel bevestigt prof. dr. Klaas Heeroma Naardings bevindingen. Hij voegt eraan toe, dat *eere* in de gegeven tekst wel voor *heere* zal staan. De eerder geciteerde tekst uit Ootmarsum met *heer*, *vrouw knecht* ondersteunt die veronderstelling.

Denkend aan de Nederlandse uitdrukking 'wikken en wegen' doe ik zelf ook nog graag een duik in het zakje. Het woord *weg* aan het eind van de laatste regel heeft waarschijnlijk niet altijd de betekenis 'op weg' gehad. Voordat het rijm als aftelvers ging dienen, kan dit een bijna net zo klinkend woord zijn geweest met de betekenis 'ik weeg' (om een weloverwogen oordeel te kunnen vellen), zoals *weggo* in het Oergermaans.

De combinatie van *wikke* met *wakke* tenslotte, beide ook een vorm van heen en weer bewegen, vinden we terug in het 17e-eeuwse *wigge wagge*, volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal "ter uitdrukking van den twijfel bij het nemen van een beslissing". Klopt als een bus.

Op één punt moet ik Naarding corrigeren. Tot driemaal toe noemt hij het rijm Achterhoeks. Woordenboekmaker Gerrit Hendrik Wanink (1878-1960) vermeldde de vindplaats niet, maar schreef in zijn inleiding dat het meeste materiaal afkomstig was uit zijn geboortestreek Kerspel Goor, en van zijn Achterhoekse bron in Gelselaar, meester G.A. van der Lugt. Gelukkig krijgen we uitsluitsel via de Liederbank. Pre-

cies dezelfde tekst bevindt zich namelijk in de verzameling kinderrijmen van Nynke van Hichtum in het Meertens Instituut in Amsterdam. Volgens het bijbehorende kaartje werd hij in 1904 opgetekend in, jawel, Goor.^[14] Nou wil ik hiermee niet beweren dat de oertekst van *iene miene mutte* rond Goor, of zelfs maar ergens in Twente is ontstaan. Wel kunnen we stellen dat de oudste woordvormen in het rijm het langst hebben standgehouden in deze regio. Mogelijk werden ze hier langer nog herkend dan elders, gewoon omdat het hier wat langer bij het oude bleef. Mensen, en kinderen in het bijzonder, zijn geneigd om woorden die ze niet kennen in een tekst, te vervangen door iets wat ze wél snappen of iets wat lekkerder bekt of beter rijmt. Zo ging bijvoorbeeld *miene mukke* in de eerder geciteerde Ootmarsumse versie over in *miene meuje* (mijn tante), en veranderde *tukke* via het Twentse *teuge* (takken) in *teuje*. Zo zal ooit ook de aanhef *iene miene mutte* zijn ontstaan uit de regel *ane mane miene mukke* of een vast niet meer te achterhalen voorloper daarvan. Of dat ging via één van de al genoemde tussenvormen *iene miene mukke* of *ane mane mutte*, kunnen we misschien zeggen na vergelijking van alle vindbare versies met bijbehorende plaatsbepalingen en dateringen. Misschien ook niet.

Noten:

- [1] Dit is een iets uitgebreide en van noten voorziene versie van de gelijknamige aflevering van mijn Twentse taalrubriek *Dree kortn en dree langn* in het kwartaalblad *Aold Hoksebarge* van juli 2016.
- [2] Zoeken op 'iene miene' bijvoorbeeld, geeft 120 varianten.
- [3] *Collectie Hichtum* (1904-1938), liednummer 652. Dit is een afschrift uit het Nederlands Volksliedarchief. Het originele handschrift en de vindplaats heb ik nog niet kunnen achterhalen.
- [4] G.O. Oosterwijk, *Uit Ootmarsum*, Drie-maandelijkse Bladen (1904) 28-31, aldaar 29.
- [5] G.J. Gröneveld, *Overzicht van de nagelaten papieren van de familie Elderink in het Van Deinse Instituut* (Enschede 2002), hoofdstuk 7.
- [6] Dinant Dijkhuis, *Taal van Haaksbergen* (Enschede 1994) 172, lemma *mane*.
- [7] Goaitsen van der Vliet, *Dialexicon Twents*, lemma's *tuutn* (meervoud).
- [8] MissTake op <http://boards.straightdope.com/sdmb/archive/index.php/t-235982.html> (16 nov. 2016)
- [9] I. Opie and P. Opie, *The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes* (Oxford 1951, 2e druk 1997) 156-158.
- [10] *Wikipedia*, lemma *iene miene mutte* (16 nov. 2016).
- [11] Zie <http://www.twentsetaalbank.nl/media/teksten/13722.html>.
- [12] In het kinderliedje *anneke tanneke toverheks* - en dit is een lezing die helemaal voor mijn rekening komt - zou *tanneke(n)* een verkleiningsvorm kunnen zijn van de door de Romeinse geschiedschrijver Tacitus genoemde Germaanse godheid Tan (-fana) die ten tijde van de kerstening of later in een kwaad daglicht moest worden gesteld. Zodat onze *anne manne* en 'toverheks' *anneke-Tanneke* in oorsprong misschien wel dezelfde zijn. En niet te vergeten, dat *Tankenberg* uit *Tannekenberg* lijkt te zijn voortgekomen. Maar dat kan alleen als de naam van het nabijgelegen erve Tanke van Tankenberg is afgeleid, en niet andersom. Misschien kan het in 2017 te verschijnen *3-markenboek* van Henk Koop en Harm Smeenge hier uitsluitsel over geven.
- [13] Het woord *muk* (uitgesproken met een oe-klank) is erg oud, van Indo-Europese oorsprong zelfs. Het is 'stille' in het Kroatisch, net als *muka* in het Sanskriet. Uit het Fries ken ik *temúk* (heimelijk). Opvallend is dat *muk* ook in het Chinees van de zesde eeuw voor Christus de betekenis 'stille' had. Aldus J. Marshman, *The Works of Confucius* (Serampore 1809), pag. 419. Online bij Google Books.
- [14] Collectie Hichtum, liednummer 1507.

In memoriam Han Brummelman

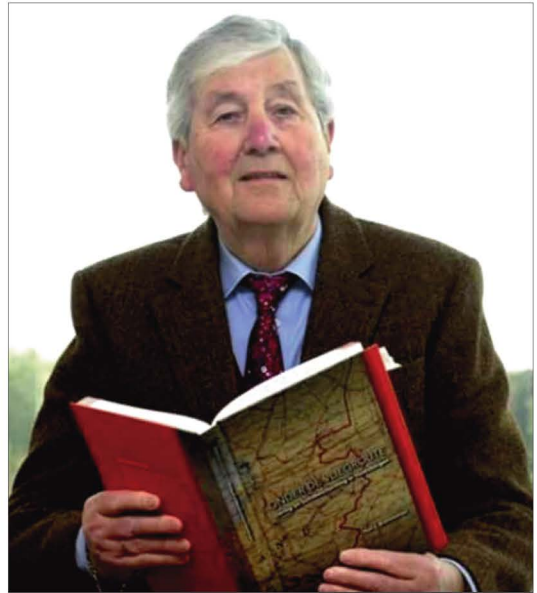
Willem Wondergem, vice-voorzitter

.....

22 oktober 1934 – 17 oktober 2016

Op donderdag 20 oktober 2016 ontving onze vereniging het droevige bericht van het overlijden van oud-bestuurslid Johan Jacob (Han) Brummelman.

Han was bestuurslid van 2008 tot 2010. Een belangrijke periode voor onze vereniging. Han heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt bij de aankoop van ons huidige pand, Stroinksbleekweg 12B. Na de verkoop van het Elderinkshuis moest de vereniging op zoek naar nieuwe huisvesting en samen met Jan Morsink werd overleg gepleegd met woningcorporatie “De Woonplaats”. In eerste instantie werd de portiersloge aan de Hulskampweg aangeboden. Deze ruimte was totaal ongeschikt. Vervolgens werd de kleinste koopwoning aan de Stroinksbleekweg aangeboden. De heren hebben toen “De Woonplaats” laten weten dat alleen de grootste woning in de rij in aanmerking kwam. Daarbij moest de koopprijs omlaag en de gemeente Enschede diende de (woon)-bestemming te veranderen. Han maakte zich daarnaast verdienstelijk bij het werven van fondsen voor de aankoop van het pand. Samen met Frans Janssen heeft hij alle verlichting en bedradingen in het pand aangelegd. Voor de inrichting wist hij van diverse instanties in het land gratis buro's, kasten, tafels en stoelen te verkrijgen.

Han was een begenadigd spreker in het openbaar. In mei 2015 hield hij voor onze vereniging een lezing over zijn afgeronde jarenlange onderzoek naar neergestorte vliegtuigen in de periode 1940-1945 in zijn voormalige woonplaats Haaksbergen. Zijn onderzoek werd door de Historische Kring Haaksbergen bekroond met de uitgave van het boek “Onder de vliegroute”. De Oudheidkamer verliest een man, die onze vereniging, ook na zijn aftreden als bestuurslid, een warm hart toe droeg en haar bij diverse gelegenheden goed vertegenwoordigde.

Uit de collectie: hoog tijd voor restauratie charters

Adrie Strikker

.....

Een belangrijk onderdeel van de collectie van de Oudheidkamer Twente is het historisch archief. Zet alle dozen op een rij en je hebt een lengte van maar liefst elf meter. Een schat aan informatie. In het omvangrijke archief bevinden zich 175 charters.

„Een charter is een schriftelijke weergave van afspraken stammend uit de middeleeuwen” aldus Wikipedia. De term oorkonde of handvest wordt ook gehanteerd. De inhoud heeft voornamelijk betrekking op overdracht van onroerende en roerende goederen. Ook het belenen van onroerende goederen wordt vaak vermeld. In volledige staat is het document, veelal van perkament, voorzien van meerder zegels die onderaan bungelen. Deze was- of lakzegels, voorzien van kentekenen van de zegeldrager bevestigen de originaliteit. Toch een stuk chiquer dan de vingerafdruk van tegenwoordig.

Het bezit van de charters dankt de Oudheidkamer Twente mede aan apotheker Snuif, geboren in 1873 te Zaandijk. Hij vestigde zich in 1895 in Enschede, waar hij in het huwelijk trad met de Twentse Ter Weele. In zijn vrije tijd ontwikkelde hij buitengewone interesse in de geschiedenis van onze streek. Dubbele Twentse liefde dus. Hij verzamelde onder andere oude geschriften en publiceerde menig artikel. Zijn beroep bracht de toegang tot vele oude geschriften met zich mee. Vele agrariërs van historische boerenerven waren zijn klant. En van het een komt het ander.

Snuif was actief als bestuurslid van de Oudheidkamer Twente. Tevens was hij secretaris van de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis (VORG).

Na zijn dood in 1929 heeft zijn dochter zorg gedragen voor de uitgave van „Verzamelde bijdragen tot de geschiedenis van Twente” van zijn hand.

Maar wat heeft Snuif nu eigenlijk verzameld? Zeer oude documenten. De charters beslaan de periode lopende van de vijftiende tot en met de

achttiende eeuw. Dan rijzen er meer vragen. Hoe werkte het recht in die tijd? En wat staat er nu eigenlijk in die charters? Is de taal wel te begrijpen?

Voor de inlijving van Twente door Napoleon in 1811 was het notariaat op een heel andere manier ingericht. Twente was onderverdeeld in richteramten en schoutambten voor de lage rechtspraak. We hebben het hier over bijvoorbeeld koopaktes, voogdij en plaatselijk bestuur.

Daarnaast was er hoge rechtspraak en wel in Almelo. Dit was de plek voor zogenaamde „halszaken”. Misdriven waarvoor de doodstraf kon worden gegeven. Heel begrijpelijk dat daar nog steeds de rechtbank staat.

Stel, u wilt een stuk grond verkopen, hoe ging dat dan in die tijd?

De geografische grenzen van het richtersambt vielen samen met de grenzen van een kerkelijke parochie schrijft Henk Wooldrink in „Historisch boerderij-onderzoek in het richtersambt Delden.

Bijzonder is het gegeven dat Snuif van alle Twentse richteramten; Almelo, Borne, Delden, Diepenheim, Enschede, Haaksbergen en Kedingen charters verzameld heeft. De laatste vermelde bestaat uit de plaatsen Rijssen, Wierden, Goor en Markelo

Bij verkoop is het aannemelijk dat u het richtersambt raadpleegt waarbinnen het te verkopen onroerend goed ligt. Kadastrale nummering was nog niet aan de orde. Het waren ruime omschrijvingen ter aanduiding. Zoals bijvoorbeeld in een akte uit Enschede uit 1650. Daarin wordt beschreven de overdracht van een stuk land aan de nieuwe Hofstraat te Enschede, „*begrensd door het huis van Werner to Wageler, Albert Rudtbecks huisstede, Hemen Budden hoff en de nieuwe Hoffstraete*”. Op de meter nauwkeurig is het niet maar het voordeel van zo’n omschrijving is dat je dan wel direct je burens kent.

In een charter uit 1651, gericht Borne, marke

Hertme staat vermeld dat Hendrick ther Haer op 't Grotenhuijs in Hertman en zijn vrouw Metta overdracht doen van hun „recht, actie en gerechtigheden” op een woning aan hun zoon en schoondochter. Het vermelden waard was destijds ook de overdracht van hun „besten wagen, beste paard, ploeg en een zwartblaarde koe” !!

Leuk is te vermelden dat de naam „Groothuijs” nog steeds in gebruik is als bijnaam plaatsaanduiding. Dat weet ik toevallig als geboren en getogen Hertmenaar.

Eerlijk gezegd lezen de aktes niet zo makkelijk

als een achtergrondartikel in de TC Tubantia.

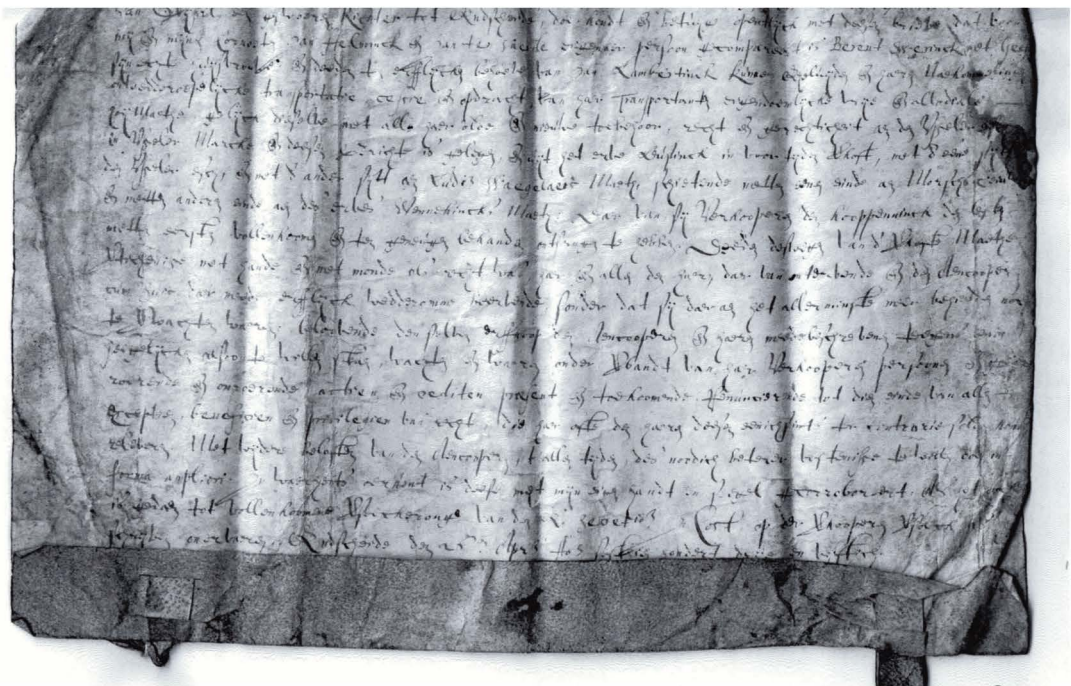
Toch is de strekking goed te begrijpen.

Al deze informatie heb ik helaas gehaald uit de samenvattingen behorende bij de charters.

Graag zou ik ze ook eens open gevouwen op tafel zien liggen. Dat is op dit moment niet mogelijk omdat ze in slechte conditie verkeren.

De noodzaak om ze te restaureren staat dan ook hoog op de wensenlijst van de Oudheidkamer.

Zodat ze nog eeuwen lang geraadpleegd kunnen worden en er wellicht een bijnaam tevoorschijn komt die dan nog steeds gebruikt wordt.

Voorbeeld van een charter.

VAN MEGGELEN KERSSSENBERG

ASSURANTIËN

VERZEKERINGEN HYPOTHEKEN PENSIOENEN

Boddenkampsingel 86 - 88
Postbus 334, 7500 AH Enschede
Telefoon: 053 - 435 01 04
E-mail: info@vmk-assurantien.nl

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherv van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherv af als zomaar een scherv. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.

OKT huis Stroinksbleekweg 12b, 7523ZL Enschede
T 053-4787447 E info@oudheidkamertwente.nl

Vereniging *Oudheidkamer
Twente*